

2019 ж. қазан, №4 (56)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: *Қостанай мемлекеттік педагогикалық институт*

Бас редактор: *Әбіл Е.А.*, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚМПИ, Қазақстан
Бас редактордың орынбасары: *Амандықова А.Б.*, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ, Қазақстан

РЕЦЕНЗЕНТТЕР

Бережнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, ММХҚИ СИМ, Мәскеу қ., Ресей
Жаксылықова К.Б., педагогика ғылымдарының докторы, Қ. Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университетінің профессоры, Қазақстан

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Амирова Б.А., психология ғылымдарының докторы, Е.А. Букетов атын. ҚарМУ, Қазақстан
Благодарумная О.Н., экономика ғылымдарының кандидаты, Молдова Халықаралық Тәуелсіз Университетінің доценті, Молдова
Доман Э., лингвистикалық ғылымдар докторы, Макао университеті, Сидней, Австралия
Елагина В.С., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ООМГПУ, Ресей
Жилбаев Ж.О., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы президенті, Қазақстан
Кайе Ж., философия ғылымдарының докторы, Виа Домисия Университетінің профессоры, Перпиньян қ., Франция
Катцнер Т., Батыс Вирджиния Университетінің профессоры, PhD докторы, АҚШ, Батыс Вирджиния
Кульгильдинова Т.А., педагогика ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ-нің профессоры, Қазақстан
Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, лингвистикалық ғылымдар докторы, Сан-Паулу Папа католик университеті, Бразилия
Монова-Желева М., PhD докторы, Бургас еркін университетінің профессоры, Болгария
Чаба Толгизи, Венгрияның Сегед Университеті экология кафедрасының ғылыми қызметкері, Венгрия

Тіркеу туралы куәлік №8786-Ж
Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен
19.11.2007 берілген.
Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:
110000, Қостанай қ., Тәуелсіздік к., 118
(ғылым және халықаралық байланыстар басқармасы)
Тел. (7142) 54-85-56 (135)

№4 (56), октябрь 2019 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский государственный педагогический институт*

Главный редактор: *Абиль Е.А.*, доктор исторических наук, профессор, КГПИ, Казахстан
Заместитель главного редактора: *Амандыкова А.Б.*, кандидат сельскохозяйственных наук, КГПИ, Казахстан

РЕЦЕНЗЕНТЫ

Бережнова Е.В., доктор педагогических наук, профессор МГИМО МИД, г. Москва, Россия
Жаксылыкова К.Б., доктор педагогических наук, профессор Казахского национального исследовательского университета им. К. Сатпаева, Казахстан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Амирова Б.А., доктор психологических наук, КарГУ им. Е.А. Букетова, Казахстан
Благодарная О.Н., кандидат экономических наук, доцент Международного Независимого Университета Молдовы
Доман Э., доктор лингвистических наук, университет Макао, Сидней, Австралия
Елагина В.С., доктор педагогических наук, профессор, ЮУГГПУ, Россия
Жилбаев Ж.О., кандидат педагогических наук, доцент, президент Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, Казахстан
Кайе Ж., доктор философских наук, профессор, Университет Виа Домисия, г. Перпиньян, Франция
Катцнер Т., доктор PhD, профессор Университета Западной Вирджинии, США
Кульгильдинова Т.А., доктор педагогических наук, профессор КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Казахстан
Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, доктор лингвистических наук, Папский католический университет Сан-Паулу, Бразилия
Монова-Желева М., доктор PhD, профессор Бургасского свободного университета, Болгария
Чаба Толгизи, научный сотрудник кафедры экологии, Университет Сегеда, Венгрия

Свидетельство о регистрации № 8786-Ж
выдано Министерством культуры и информации Республики Казахстан
19 ноября 2007 года.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:

110000, г. Костанай, ул. Тәуелсіздік, 118
(управление науки и международных связей)
Тел. (7142) 54-85-56 (135)

Есіркепова, К.К.

*филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Ихсан, Д.М.*

*«5B012100 – Қазақ тілінде оқытпайтын
мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті»
білім беру бағдарламасының 4 курс студенті,
ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Қоры
стипендиясының иегері,
Ө.Сұлтанғазин атындағы ҚМПУ,
Қостанай, Қазақстан*

ҰЛЫҚБЕК ЕСДӘУЛЕТ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ МЕТАФОРА ҚОЛДАНЫСЫ

Түйін

Метафора – сөз мәнін өңдендіре өзгертіп айту, суреттеліп отырған затты не құбылысты ажарландыра түсу үшін оларды өздеріне ұқсас өзге затқа не құбылысқа балау, сөйтіп, суреттеліп отырған заттың не құбылыстың мағынасын үстеу, мазмұнын тереңдетіп, әсерін күшейту. Ақын өз шығармаларында көркемдегіш құралды сауатты қолдануы арқылы оқырманын еріксіз баулап алады. Мақалада Ұ.Есдәулет өлеңдеріндегі метафораның қызметі талданды.

***Кілт сөздер:** метафора, тұрақты метафора, дәстүрлі метафора, индивидуалды метафора.*

1 Кіріспе

Метафора – өмірдегі зат пен құбылыстың сыртқы не ішкі белгілі бір ұқсастық белгілеріне қарай сөздің бірнеше мағынада ауысып қолданылуы.

Өмірдегі зат пен құбылыстың сыртқы не ішкі белгілі бір ұқсастық белгілеріне қарай сөздің бірнеше мағынада ауысып қолданылуын метафора дейміз. Тіл білімінде метафора бұл заңдылықты кейде *ұқсату заңы* деп те атайды. Метафора тілдегі қолдану сипатына қарай:

- а) тілдік (сөздік) метафора
- ә) тұрақты метафора
- б) жеке қолданыстағы метафора (индивидуалды метафора)

Тілдік (сөздік) метафора сөзге жаңа мағына қосып, оның семантикалық шеңберін кеңейтіп, әрдайым үздіксіз дамытып отырады. Тіліміздегі көп мағыналы сөздердің бірқыдыруы осы тәсіл арқылы жүзеге асқан. Тілдік метафораның жалпы халықтық сипатына қарап *дәстүрлі метафора* деп те жұмсалады.

Тұрақты метафора ойды естен кетпестей түсінікті етіп тыңдаушыға жеткізу үшін қажет. Ой неғұрлым көркем құрылса, соғұрлым тыңдаушыға түсінікті, әрі әсерлі болады. Ойдың көркемдігі жалпы халыққа таныс суретке құрылумен тығыз байланысты. Адамның күнделікті өмірден көріп біліп, әбден сыр мінез болған дүниелерімен жазушының ойы қабысып, үйлесіп тұрса, шығарманың тілі де соншалықты тартымды болмақ. Тұрақты метафоралар көбіне – көп халық ақындарының творчестволарында жиі ұшырасады.

Жеке қолданыстағы (индивидуальная) метафора мен тұрақты метафора өзара тығыз байланысты. Алғашқысы соңғысының үлгісімен жасалады да белгілі бір ақынның я жазушының белгілі бір туындысында өмір сүреді. Бұлар сөздікте сөздік мақаланың мазмұнына ене алмайды. Белгілі контексте ғана ұшырасатын сөздің келтірінді мағынасы қашанда әр автордың өздігінен көрсетеді. Сондықтан да келтірінді мағына әрдайым құбылмалы болады [1].

Қазақ тіл білімінде метафора құбылысы біршама жақсы зерттелген. Сөздің мағыналық құрылымының дамуымен байланысты метафоралық құбылыстар мен олардың лебіздегі қолданылысында өзгешеліктер мен айырым белгілер болатыны анық. Метафора құбылысының

лебіндегі орны ерекше, мағынаны кеңейтетін, сөздердің жаңаша қолданысын туғызатын тәсіл – осы тәсіл.

Метафора туралы А. Байтұрсынұлынан бастап, Қ. Жұмалиева, З. Ахметов, Б. Хасанов, Ә. Болғанбаев, Ғ. Қалиев, Р. Барлыбаева сынды ғалымдар жақсы ғылыми пікірлер білдірген. Кейінгі кезге де бұл тақырыпқа байланысты көптеген ғылыми диссертациялар жазылуда. Метафора жеке тұрып жасалмайды, лебінде қолданыста пайда болып, ойдың мазмұндылығын, бейнелілігін арттырады. Ал көркем шығармалар тілінде сөз метафоралық қолданыстар арқылы түрленіп, өңделіп, ажарланып, бейнелі құралға айналады. Өйткені «екі нәрсені салыстыру және жанастырып – жақындату негізінде астарлы тың мағына» беру көркем шығарма үшін басты қару.

Лебінде қолданған метафоралар заттың, құбылыстың белгілерінің ассоциациялануы, байланысуы арқылы жасалып, ойдың дамуына, сөздің семантикалық тұрғыдан кең дамуына серпіліс береді. Ой ұшқырлығы арқылы танылған таным сөз болып өрілгенде таң қаларлық суреттер сөзбен кестеленеді де, ол метафоралық сипатта да бейнеленеді. Осы арқылы адамның ойлау дүниесінде күтпеген, батыл ассоциациялар жасалады да, шығарма тілі өзінің көркемдік деңгейінің жоғарылығымен оқырманын баурап алады [2].

Тіл білімінде метафора мәселесі көне ойшылдар Аристотель, Цицерон, орыс тілі зерттеушілері А.А. Потебня, В.Г. Гак, В.Н. Телия, Н.Д. Арутюнова, В.К. Харченко т.б. қазақ тіл білімінде А. Байтұрсынұлы, М. Балақаев, Б. Хасанов, Ә. Болғанбаев, Ғ. Қалиұлы, Б. Қасым т.б. зерттеу еңбектерінен орын алды.

Аристотель алғаш рет метафораны ұқсастық негізінде сөз мағынасының өзгеруі деп көрсетеді. Цицерон оның тілге қажет ұғымдарды атау қабілетін басты назарға алды. Метафора табиғаты әлем лингвистикасында адамның білім қорының құрылымдық сипатымен байланыстыра қарастырылады. Тілдің ойды қалыптастырушылық маңызын басты бағыт етіп алған А.А. Потебня метафоралық ауысуды тілдік семантиканы дамытудың бір құралы ретінде таниды. В.Г. Гак, В.Н. Телия метафораның аталымдық, когнитивтік қызметіне баса назар аударылды. Н.Д. Арутюнова бұл құбылыстың тілдік аспектілері: бейнелілігін, қолданымдық сипатын ашады. Метафораның мағына дамытуда маңызы туралы А. Байтұрсынұлы, Ә. Болғанбайұлы, М. Балақаев құнды пікірлер қалдырған. Оның қызметіне, қолданыстық ерекшеліктеріне Б. Хасанов зерттеу еңбегін арнаған. Әлем тіл білімінде метафораның адамның ойлау үрдісін қалыптастырушылық қасиетін ескеріп, оны басқа қырынан қарастыруды алға тартады. Соңғы уақытта бұл тақырып когнитивистикамен айналысушы ғалымдардың терең қызығушылығын тудырады. Тілдік бірліктердің жасалуындағы адам танымы, дүниені қабылдауы, оны тілде бейнеленуінде метафора маңызды қызмет атқарады. Метафора ұғымдарды қалыптастырады және дайын таңбалар арқылы оларды атайды. Когнитивтік феномен ретінде танылған метафораның аталым жасаудағы маңызына ғалым Б.Қасым өз еңбегінде ерекше тоқталады: «Метафора – тілде әмбебап құбылыс. Оның әмбебаптығы тілдің құрылымында және қызметінде көрінеді. Ол тілдің түрлі аспектісі мен қолданыстық қызметін қамтиды» – деп атап көрсетеді.

Қазақ терминтану мәселелерімен шұғылданушы ғалым Ш.Құрманбайұлы терминдену үрдісіндегі метафораның маңызына да тоқталады. «Қазіргі қазақ және орыс тілдеріндегі метафораланған терминдердің семантикасы» зерттеу еңбегінде И.С.Мұратбаева ғылым тілінің қалыптасуындағы метафораның сипатына тоқталады.

Ғалым Ғ.Қ.Резуанова зерттеу еңбегінде метафораның тілдегі жаңа мағыналарды тудыруы жөнінде айтады. Аталым жасаудағы метафораның рөлі туралы Н.Д.Арутюнова: «Метафора семантикалық процеске серпіліс береді де, өзі өшеді, жоғалады, образдылығы бірте-бірте жойылып, оның орнына ұғым келеді» – деп көрсетеді. Ойлаудың өзі кезең – кезеңмен жүзеге асырылатынын ескерсек, метафора адам ойын дамытып, байытып, көркемдеп отырады. Адам ойының поэтикадағы оның тілінен байқалады. Жаңа нысандар туралы білімді қалыптастыруда бейнелілік ерекше маңызды. Метафора – когнитивтік феномен, яғни адамның әлемді тануда жаңа ұғымдардың қалыптасуына, сонысымен жалпы әлем туралы білімді толықтыруға, дамы-

туға жағдай жасаушы тілдік құбылыс. Метафораны біріккен зат атаулары негізінде зерттеген ғалым Г.Н. Зайсанбаева мынадай тұжырым жасайды: «Метафоралардың жасалуында адамның сезім мүшелерінің қызметі де маңызды рөл атқарады. Көру, сезу, есту, иіскеу, ұстау т.б. арқылы адам қоршаған әлемді таниды. Сол қызметтердің нәтижесінде нысандар арасындағы ассоциациялық байланыстар да анықталады. Осы байланыстар метафораларға әкеледі».

Метафора көркем шығармада тілдік ерекшеліктеріне байланысты сезімдік, бейнелік қасиетін ашу қызметінде жұмсалады.

Көркем шығармада метафора көркемдік амал-тәсілдің негізгі тілдік элементі болып табылады.

«Белгілі бір тілдегі сөздердің тұтас жиынтығы сол халықтың басынан өткізген бүкіл өмір тіршілігін, жалпы өткен тарихын айнытпай дәл бейнелейтін таусылмас бай қазына, өшпес тарихи мұра екендігі даусыз. Қазақ халқының басынан кешкен көне тарихын, ақыл – ойын, тілек мүддесін, барлық кәсібі мен шаруашылығын, күллі мәдениетін, керек десеңіз, оның өзіне тән сезімі мен эмоциясын білгіміз келсе, осы тілдің бай лексикасын түбегейлі зерттеу арқылы көз жеткізуге болады» – дейді белгілі ғалым Ә.Болғанбаев.

Тілдік метафораларды жеке зерттеу жұмысының нысаны ретінде алып қарастырған профессор Б.Хасанов метафораға мынадай анықтама берді: «Сөз шеберлігіне қиыннан қиыстырған асылды саралау заң. Осы бір қасиетті заңды табанды ұстаған зергерлер өзіндік ою – өрнегімен, ақындық әуенмен ерекше танылмақ.

Кез келген көркем туындыда метафораның екі түрі кездеседі, бірі – бүкіл халыққа түсінікті, тұрақты дәстүрлі метафоралар болса, екіншісі әлі халықтық сипат алмаған жеке қолданыстағы метафоралар.

Дәстүрлі метафорада халықтың өз тұрмыс-тіршілігіндегі, табиғатындағы өзінің ерекшеліктеріне байланысты тұтынатын, пайдаланатын заттарына, табиғатына, ұлттық дәстүріне байланысты сөздер қолданысқа кіреді.

Бұл ретте ақын-жазушылардың қаламынан туған индивидуалдық метафоралар, яғни сөздердің метафораны қолдануы пайда болған. Әр түрлі стильдік мақсатта метафоралардың тіркеске түсуі арқылы сөздердің сыйымдылығы арта түседі» [3].

2 Материалдар мен әдістер

Метафоралардың түрлерін анықтауда олардың аталымдық, бағалауыштық, танымдық, прагматикалық сипаттары негізге алынады. Аталымдық дегенде ұқсату, теңестіру, салыстыру арқылы нысандардың өзара байланысынан өзге нысандарға атау беру жолы қарастырылу керек деп ойлаймыз. Танымдық немесе когнитивтік метафоралардың негізінде ұқсатудан туындаған ассоциациялар жатқандықтан, олар атауларды жасаумен қоса ұғымдарды қалыптастырады. Олар тілде бар деректі ұғымдар негізінде туындайды.

Соған сәйкес, біз зерттеп отырған тілдік деректерге сүйене отырып, қазақ тіліндегі күрделі сөздердің жасалуындағы метафоралардың қызметіне қарай Б.Қасым ұсынған жіктемені негізге аламыз.

Атауыштық метафоралар. Бұнда күрделі сөздерді жасауда ұқсату, салыстыру құбылыстың түрлі белгілері қолданылады (ботакөз, бөріқарақат, бізқұйрық, егеуқұйрық, бізтұмсық, жалынқұрт). *Танымдық метафора* (ғаламшар, бойтұмар, беташар, тұсаукесер, атамекен, көкжал және т.б.). *Экспрессивті-бағалауыштық метафора* (жексұрын, оқжылан, жолбике, көртышқан) [4].

Есқараева Айгүл Дүйсенғалиқызы «3. Шүкіровтың поэзиялық шығармаларындағы метафоралық қолданыстар» атты еңбегінде метафора мен теңеудің ара-жігін ажыратып, талдайды. Себебі, метафора мен теңеу бір-біріне етене жақын.

Ғалым Т.Қоңыров «Әрбір теңеудің көлеңкесінен метафоралық мағына көрініп тұрады», – дейді. Теңеу мен метафораның өзара ұқсастығы мен тілдік байланысын ақын З.Шүкіров поэзиясының тілі бойынша дәйектеп, анықтауда метафора мен теңеудің ерекшеліктері байқалады:

1) теңеудің жұрнақтарының қысқартылуы арқылы метафора жасалып, керісінше метафораға теңеу жұрнақтарын жалғау арқылы теңеу ұғымын тудыруға болады. Мысалы:

Кеудесі – күй бұлағы.
Кеудесі – күй бұлағындай.

(«Шопан ата»)

2) теңеу мен метафораға екі ұғым қатар алынады:

а) теңеуде бір нәрсе, екінші нәрсе теңелсе, метафорда баланады. Мысалы:

ә) теңеудің өзіне тән жұрнағы бар да, метафорның өзіне тән жалғау, не басқа сөздері бар.

Мысалы; Ерке жел аңсап қалған *жар лебіндей*,
Асқақ ар жүрегімнің жалынысың.

(Орамал)

б) теңеуде теңеу жұрнақтарының теңелетін сөзге жалғануы міндетті түрде болса, метафорада сөзге метафоралық мән беретін көмекші сөздердің, не жалғаулардың үнемі бола беруі міндетті емес. Жалғаусыз да не көмекші сөзсіз де, бір нәрсе екінші нәрсеге сырт жағынан, не басқа жағынан ұқсастығына қарап, тікелей балана береді. Мысалы;

Жүрегім – бір жыр тұнған,
Саркылмайтын мол бұлақ,
Көзімде де *сыр тұрған.*
Оқымадың сен бірақ, –

(«Көңілім нені түйеді»)

в) теңеуде теңелетін нәрсе мен теңейтін нәрсенің екеуі де ұдайы қарама-қарсы тұрса, метафорада ұқсастығы бар нәрсенің бір жағы қалып қоюы да мүмкін. Лирик ақын З. Шүкіров шығармашылығында теңеу мен метафораның жымдасып, бір-біріне ұласып немесе өзара ерекшеленіп келетін қолданыстары кездеседі.

Қысқы дала...
Тыныш түнгі ақша қар,
Ұшып жатыр *ақ тауықтың жүніндей.*

(«Арнау»)

Теңеу мен метафораның негізгі мақсаты – ойдың образдылығын жеткізу. Ақын қолданысында осы мақсат орындалған.

Халқымыздың өзі туған *өлкесіндей* бейлі кең,
Еңбегі бар *ырыс толы*, өмірі бір *ойлы өлең*.
Бүгін қайта жасарғандай *бойын сылап* Сыр – ана
Қарыздар боп қайтпас енді сыршыл ақын Сыр аға!

(«Хош, келдіңдер!»)

Осы шумақтағы (өзі туған өлкесіндей бейлі кең), (бүгін қайта жасарғандай) деген теңеулер -дай, -дей жұрнақтары арқылы жасалған, ал (еңбегі ырыс-толы, өмірі – ойлы өлең) түбір күйіндегі қолданылған метафора [5].

К.Қ. Есіркепованың 1960-80 жылдардағы әйел-ақындар поэзиясының тілі (Ф.Оңғарсынова, М.Айтқожина, А.Бақтыгереева, К.Ахметова шығармалары негізінде) еңбегінде метафоралардың дәстүрлі және индивидуалды жеке авторлық метафоралар кез келген көркем шығармада кездесетініне баса назар аударып, талдау жасайды. Халыққа түсінікті тұрақты, дәстүрлі метафораларға кеңінен тоқталады.

Әйел-ақындардың дәстүрлі метафораларына көз жіберсек бұрынғы халықтық сипат алған дәстүрде жалғастығын тапқан. Дәстүрлі метафоралардың барлық түрі әйел-ақындар поэзиясында өз ойының көркемдік эстетикалық қызметінде жұмсалып әр түрлі мағыналық-стистикалық ерекшелігімен айқындалады.

Енді осы стильдік бояу анық, дәстүрлі метафораларға мысал келтірейік.

1. Кеңістік. Білмейтіндей жасқауды құр.
Жер-киіз. Шаңырақ-көк. Жақсы-ау ғұмыр!

Шаршап ем ылғи жерге тұқыртудан
Еңсеммен сезейінші аспанды бір.

(«Туған жер» 85 б, Ф.О).

Түн.

Аспан-жасыл жайма.

Жұлдыз-ақық,

Бұлақ-қыз шолпы таққан сылдыратып.

Көк-заңғар.

Дала-шалқар.

Бұл сұлулық

Тұр менің жүрегімнен жыр құлатып.

(«Туған жер» 85 б, Ф.О).

2. *Алматы – қыз!*

Батырын гүлге орады,

Қызықты ма,

Төбеден күн қарады.

(«Қоңыраула». 31 б, М.А)

Уақыт – шебер,

Санаға салды өрнек,

Мақтай түсіп, арқана қағар ел көп...

(«Дұғай сәлем». 55 б, М.А).

Өмір заңы дәл солай жалғасады,

Сан тарау,

Тағдыр атты жел қашады.

Жығылмау үшін өмір-арғымақтың,

Жалына әркімдер-ақ

Жармасады...

(«Киіккескен». 108 б, М.А).

Ақын-қыздың өлең шумағындағы метафоралары әр түрлі мағыналық байланыста құрылған. «Алматы – қыз» жалқы есім метафораланған, Алматы қаласының жас ару қыздай, гүл бақшалы жаңа өркендеп құлаш жайып келе жатқандығын өте әсерлі беріп, образды бейне тудырған. «Уақыт-шебер», «өмір-арғымақ» жалпы есімдер уақытты шебер адамға, өмірді жүйрік арғымаққа балап, адам бойындағы күш-қуатты, еркіндік жолындағы іс-әрекетін бейнелеп метафоралық тіркес жасаған. Метафоралы бейнелеу арқылы адамның ішкі жан-дүниесі байқалады. Абстрактылы нәрсені затқа балап айту арқылы, ойын нақты, түсінікті, әсерлі жеткізуге тырысқан, айтайын деген десы көрнекті, айқын суреттелген [6;62-64].

Дәстүрлі метафорадан бөлек ақын-жазушының кез келген шығармасынан авторлық метафораларды жиі кездестіресің. Авторлық метафоралар халықтық сипат алмай, тек автордың тілдік қолданысында, шығармаларында көрініс табады. К.Қ.Есіркепова өз еңбегінде бұл мәселеге арнайы тоқталып, мысалдар келтіреді.

Метафора поэтикалық ойлау, қиял, фантазиямен тығыз байланысты. Сөз зергері дүниені ақындық ойлау тұрғысынан, суреткерлік көзбен танып біледі. Сондықтан метафора поэтикалық ойлау мен дүниені көркем танудан туындайды. Метафораның ішінде индивидуалды-авторлық және концептуалдық түрлеріне айрықша көңіл бөліп, жан-жақты зерттеудің маңызы зор. Өйткені аталған метафора түрлері тілде толассыз, үздіксіз туындап отырады, және де олар ең алдымен ой-танымды бейнелеу, ұғымды атаумен тікелей байланысты.

Ақұштапта: **бұрым-бұлақ, бұрым-арман, әйел – тіршіліктің бәйтерегі, көңілімнің көлі бұрқанды, жылы сөз – жанға мол медеу, дүние көшкен көзімен, талдырған өмір жүгі, қазақтың қыздарының жалауысын, адамзаттың жігері бойға бекіп, мәңгілік селт етпейтін сабырменен, қаңбақ өмір, ұстатты жел кемеден, өмірдің сабағы, таңғы самал-аяулы алақаным, Маңғыстау деген толғаныс, Жұбан-бөрі; [6].**

3, 4 Нәтижелер мен талқылаулар

«Шығыстың шайыры» Ұлықбек Есдәулет өлеңдерінде табиғат құбылыстары айрықша суреттеліп, ерекше бейнеленген. Ертістің ерке толқынында тербеліп, Зайсанда туып өскен ақынның табиғатты тебірене жырлауы заңдылық. Әсіресе, мына бір өлең жолдарында дәстүрлі метафора қолданысы көзге оттай басылады.

Астанаға күз келіпті-ау тағы да,
Бір кездегі көрік, сәулет бақшада аз.
Дәурен сүрген бұтағынан – тағынан,
Құлап жатыр жапырақ боп Патша – Жаз [7; 19].

Алдымен, Патша сөзіне анықтама бере кетсек. «Патша» – мәртебелі, құдіретті патша» [Қазақ әдеби тілінің сөздігі] деген ұғымды білдіреді. Күреңтіп келген күрең күздің жаздан жеткен жасыл желекті сары түске бояп жатқанын, ағаштардан қурап түскен жапырақтарды тағынан түскен патшаға теңеуінен ақын жанының табиғатпен үндесіп жатқанын аңғаруға болады.

Киіз мінез күн еді неткен мынау
Мүйізінен шыңдардың кеткен қырау.
Бүршігінен бу шығып шіліктердің
Бозторғай боп жырлайды көктем жырау [7; 47].

Ақын өз өлеңінде авторлық метафора қолданып, көктем бейнесін өзгеше суреттейді.

Қазақ халқының ұлттық танымында киіздің алар орны ерекше. Кәдімгі қарапайым киізден көрсе көздің жауын алар небір қолөнер бұйымдар мен текеметтер, сырмақтар басылады. Киіз үйдің қаңқасын жауып тұрған да осы – киіз. Қытымыр қыстың қаһары кетіп, қары еріп, жылғалардан су ағып, көктен түскен сәулелі күннің шуағын шашып, нұрын төккені жер әлемін осы бір киізден өрнектелген оюларды көз алдына елестетеді. Және бұл көріністі жансыз нәрсе деректі нәрсемен, бозторғай үнімен барша ғаламға жырлап тұрғанын жеткізеді.

Болар-ау аспаннан да сыр бағуға,
адам-бұлт, жауу үшін тырбануда селдет, бұлт!
Долы дауыл қуып кетіп,
күні ертең зар боларсың бір жаууға! [7; 35]

Ақын «адам-бұлт» дәстүрлі метафора арқылы оқырманға ой салып тұрғаны білінеді. Көк аспандағы бұлт сияқты фәни тіршіліктегі адамның да ғұмыры мәңгі емес екендігін, «долы дауыл» соққанда өмірдің өтіп кететіндігін суреттейді. Аз сөзбен мол мағына беріп, философиялық ой-тұжырым жасайды.

Аспандайын дәптеріне түн – ақын
Жұлдыздармен жазып жатыр өлеңді [7; 16].
Сен – Жартассың,
Ақын – толқын.
келді саған еркелеп, уа, дүние, ақыныңды еркелет! [7; 43]

Толқын кешіп жүрсек те сезбеппіз ғой
толқын-дәурен тұрмасын бәз қалыпта [7; 36].

Ақын өз өлең жолдарында «түнді» ақынға теңеп, қап-қара түнекті жарық қылып тұрған жұлдыздарды жыр жолдарына балағаны өте сәтті шыққан. Ерке Ертістің жағасында өскен ақын «толқынды» кейде ақынға, «дүниені» жартасқа балап, өмірге еркелегісі келетінін сездіртсе, кейде «толқынды» қалпында тұрмайтын өткінші өмірге ауыстырады. Ұлықбек Есдәулет «Ақын» атты өлеңінде дәстүрлі метафораны қолдануының арқасында «ақын» дегеннің шын мәнінде қандай құбылыс екенін көрсете білген.

Ол – жебе
Зымырайды ғасырдың кермесінде.
Ол – қазір күй
Безілдейді әлемнің пернесінде.
Ол – құдірет!
Бүкіл дүние тек соның уысында! [7; 50]

Дәстүрлі метафораны қолдануының арқасында ой оралымдары ерекше шыққан. Алдымен «Жебе» сөзіне анықтама бере кетейік. «ЖЕБЕ» – садақтың оғы [8; 234]. Қазақ халқы ежелден жауынгер халық болғандықтан, қару-жарақ ер жігіттің жеті қазынасының бірі. Ақынның сөзі жебенің оғындай зымырап ғасырдан ғасырға жетіп, мұра боп қалатынын, домбырадан шертілген күй болып әлемді әуенімен әлдилейтінін сипаттайды. Себебі, ақын деген күдіретті, бүкіл дүниені уысында ұстайтын, өзі өлсе де сөзі өлмейтін тұлға деп санайды.

*Шаңырағың – шырағым,
топырағың – тұмарым,
ғаламда жоқ сыңарың
ғажайыпым, жұмағым,
басы таза бұлағым,
басылмайтын құмарым,
Қазақстан – қыраным!
«Сүйем!» десем – бәрі шын,
Қазақстан – намысым!
Құдай сені қолдасың,
Қазақстан – көз жасым!.. [7; 54]*

*Жаралы Намыс беріспей жатыр қаңсырап,
Найзагай Намыс – қазаққа біткен шамшырақ! [7; 259]*

Ағын судай тасқыны қатты мұндай ақынның жеріне, еліне деген махаббаты да сондай қатты. Бұрқасын жырларынан Қазақстанға деген ыстық махаббаты сезіледі. «Шаңырақ» сөзі қазақ танымында киелі, қасиетті зат болып табылады. Отау құрған жас жұбайларға «шаңырағың биік болсын», «шаңырағың шайқалмасын» деген сөз тіркестерін қолданады. Киіз үйдің төбесінде уықтарын біріктіріп тұрған шаңырақ қазақ танымында қастерлі зат. «Тұмар» бұйымы да қазақ дүниетанымында ерекше мәнге ие. Алмағайып замандарда атажұрттан амалсыз көшіп кеткендер бір уыс туған жер топырғаны мойынға бойтұмар қып алып кеткен. «Қазақстан – қыраным», «Қазақстан – намысым», «Қазақстан көз жасым!» сынды дәстүрлі метаралардың мағынасы бір-бірінен кем емес, тұтас бір мағынаны беріп тұр.

*Өмір деген мәңгі жол,
Қайтпас қайсар қозғалыс,
Қиян асу, қарлы бел,
Қиынына төз,
Қарыс.*

*Өмір – майдан мәңгілік,
Келіс, мейлі, келіспе,
Не тартады тағдырың,
Жеңіліс пе,
Жеңіс пе? [7; 272]*

Ақын өлеңдерінен өмірге деген сүйіспеншілікті, жанкештілікті байқауға болады. Өмірді мәңгі жолға баласа, бірде мәңгілік майданға теңеп дәстүрлі метафора арқылы суреттеген.

5 Қорытынды

Ұлықбек Есдәулет поэзиясынан мөп-мөлдiр тұнықтықты, еш бүкпесiз, боямасыз, таза көркем шығарманы кездестiресiң. Ойлары оралымды, өлеңдерi шымыр келгендiктен оқырманын өзiне бiрден елiктiрiп баурап алады. Өлеңдерi бiрде таудың самалының майда лебi үп еткендей жанға жағымды тисе, бiрде сарқырап ағып жатқан сарқырамадай тоқтаусыз, бiрде аспаннан төнген қара бұлттай нөсерлетедi. Өлеңi өзiне, өзi өлеңге айналған ақын жырлары өлшеусiз. Ар мен ойдың арпалысын, адамгершiлiк пен адалдықтың аражiгiн ажыратар бiреу болса, ол – ақын. Ақын өз шығармаларында дәстүрлi және авторлық метараларды молынан қолданып, оқырманға эстетикалық ләззат сыйлағанын көруге болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Болғанбаев Ә. Қазақ тілінің лексикологиясы. – Алматы: «Мектеп» баспасы, – 1998. – Б. 22-25.
- 2 Салқынбай А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы; Қазақ университеті, 2008 жыл. – Б. 84-87.
- 3 Қанапина С.Ф. Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің танымдық бейнелілігі (Ғ.Мұстафин, С.Мұқанов шығармалары негізінде). – Қостанай: «Центрум» ЖШС, 2010. – Б. 47-50.
- 4 Зайсанбаева Г.Н. Метафоралы аталымдардың когнитивтік аспектісі.
- 5 Есқараева А.Д. З. Шүкіровтың поэзиялық шығармаларындағы метафоралық қолданыстар. – Б. 12.
- 6 Қабылғазықызы Е. 1960-80 жылдардағы әйел-ақындар поэзиясының тілі (Ф.Оңғарсынова, М.Айтқожина, А.Бақтыгереева, К.Ахметова шығармалары негізінде). – Қостанай: «Центрум» ЖШС, 2010. – Б. 68-70.
- 7 Есдәулет Ұ. Үш томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Қазығұрт» баспасы», – 2014.
- 8 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. – Алматы, 2011.

Материал редакцияға түсті: 11.09.2019

ЕСИРКЕПОВА, К.Қ., ИХСАН, Д.М.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТАФОРЫ В ПОЭЗИИ УЛЫКБЕКА ЕСДАУЛЕТОВА

Метафора – изменить сущность слова, добавить смысл описываемого, усилить воздействие субъекта или явления. Поэт неизбежно очарует читателя используя художественные инструменты в своих произведениях. В статье анализируются метафоры стихотворениях У.Есдаулета.

Ключевые слова: метафора, обычная метафора, традиционная метафора, индивидуальные метафоры.

ESIRKEPOVA, K.K., IKHSAN, D.M.

APPLICATION OF THE METAPHOR IN THE POETRY OF ULIKBEK ESDAULETOV

Metaphor – change the essence of the word, add the meaning of what is being described, strengthen the influence of the subject or phenomenon. The poet will inevitably captivate the reader, using artistic tools in his works. The article analyzes metaphors in the verses of U. Esdaulet.

Key words: metaphor, ordinary metaphor, traditional metaphor, individual metaphor.

УДК 37

Жандауова, Ш.Е.

*старший преподаватель кафедры
дошкольного и начального образования*

Жабагина, Ж.Р.

студентка 4 курса ОП

«Педагогика и методика начального обучения»

КГПУ имени У.Султангазина,

Костанай, Казахстан

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ПОЗНАНИЕ МИРА

Аннотация

Статья посвящена анализу особенностей формирования познавательных интересов младших школьников на уроках познание мира. Рассмотрены теоретические основы исследования развития познавательного интереса у младших школьников на уроках познание мира.

Ключевые слова: познавательный интерес, экологизация системы образования и общества, экологическое образование и воспитание.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ СӨЗ 3

ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР

Анастасова Л. Жоғары бизнес-білім: түлектердің дағдыларына қатысты жұмыс берушілердің халықаралық үрдістері мен үміттері 5

Байжанова С.А., Балгабаева Г.З. Мектепке дейінгі жастағы балалардың Қазақстан Республикасының тарихы мен мәдени құндылықтарына құрметпен қарауды қалыптастыру 17

Бондаренко Ю.Я. Қазіргі білім беру жүйесінде тарихи және көркем бейнелерді пайдалану 21

Бондаренко О.Ю., Бондаренко Ю.Я. Шаршаған адам. Тарих және қазіргі заман 26

Есіркепова К.Қ., Ихсан Д.М. Ұлықбек Есдәулет поэзиясындағы метафора қолданысы 32

Жандауова Ш.Е., Жабагина Ж.Р. Бастауыш сынып оқушыларының дүниетану сабағында танымдық қызығушылығын дамыту 39

Оспанұлы С., Мырзагалиева К. Абай өлеңдерінің қара сөздерімен үндестігі 43

ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

Агеева С.В. 13-14 жас шаңғы-жарысушылардың спринттік қашықтыққа физикалық дайындығының ерекшеліктері 50

Аканов Ш.К. Студент жастар арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру 58

Гурская И.Ф., Гынбаев Ж.А. Қазақстан Республикасы ұлттық құрамасының конькимен жүгірушілердің нәтижелілігін арттыру мүмкіндіктері 62

ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Бекенова А.Қ., Сатбаева М.Т. «Педагогика» курсы бойынша семинар сабақтарын ұйымдастыруда педагогикалық жоғары оқу орындарын оқытудың жаңа тәсілдерін қолдану 69

Даулетбаева Г.Б., Ерсұлтанова З.С. CLIL форматындағы оқыту стратегиялары 74

Ерсұлтанова З.С., Сәбит З.С. Білімді тексеруде және информатикадан сабақтар өткізуде Classroom құралын қолдану 78

ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

Аканбаев Б.Н., Шамитдинов А.М. Мұғалімдердің эмоционалды күйіп кетуінің алдын алу технологиясы 83

Рядинская А.И. Қазақстандағы желілік әдебиеттің дамуы Самрат Иржасовтың шығармашылығы мысалында 87

Ташетов А.А., Отынбай Д.О. Медиа-білім оқытудың online жүйесінде студенттердің медиамәдениеті мен медиақауіпсіздігін дамытудың шарты ретінде 92

Турлубаева Д.К. Қостанай облысында музыкалық білім берудің қалыптасуы 96

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Мукалиева Б. Х., Рысбек Н. Рухани жаңғыру және білім берудің жанарудағы рөлі 101

МЕРЕЙТОЙЛЫҚ ҚҰТТЫҚТАУЛАР 104

Оспанұлы С. Өмірзақ Сұлтанғазин (Өмірзақ Сұлтанғазинді еске алу) 105

БІЗДІҢ АВТОРЛАР 106

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА 112

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО	3	
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ		
<i>Анастасова Л.</i> Высшее бизнес-образование: международные тенденции и ожидания работодателей в отношении навыков выпускников	5	
<i>Байжанова С.А., Балгабаева Г.З.</i> Формирование уважительного отношения к истории и культурным ценностям Республики Казахстан у детей дошкольного возраста	17	
<i>Бондаренко Ю.Я.</i> Использование исторических и художественных образов в системе современного образования	21	
<i>Бондаренко О.Ю., Бондаренко Ю.Я.</i> Человек усталый. История и современность	26	
<i>Есиркепова К.Қ., Ихсан Д.М.</i> Применение метафоры в поэзии Улыкбека Есдаулетова	32	
<i>Жандауова Ш.Е., Жабагина Ж.Р.</i> Развитие познавательного интереса у младших школьников на уроках познание мира	39	
<i>Оспанұлы С., Мырзагалиева К.</i> Гармония стихов и слов назидания Абая	43	
ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ		
<i>Агеева С.В.</i> Особенности физической подготовки лыжников-гонщиков 13-14 лет на спринтерские дистанции	50	
<i>Аканов Ш.К.</i> Формирование здорового образа жизни среди студенческой молодежи	58	
<i>Гурская И.Ф., Тынбаев Ж.А.</i> Возможности повышения результативности конькобежцев национальной сборной Республики Казахстан	62	
МЕТОДИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН		
<i>Бекенова А.К., Сатбаева М.Т.</i> Использование новых подходов обучения педагогических вузов в организации семинарских занятий по курсу «Педагогика»	69	
<i>Даулетбаева Г.Б., Ерсултанова З.С.</i> Образовательные стратегии в формате CLIL	74	
<i>Ерсултанова З.С., Сәбит З.С.</i> Использование Classroom для проверки знаний и проведения занятий по информатике	78	
НАУЧНЫЕ РАБОТЫ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ		
<i>Аканбаев Б.Н., Шамитдинов А.М.</i> Технология профилактики эмоционального выгорания учителей	83	
<i>Рядинская А.И.</i> Развитие сетевой литературы в Казахстане (на примере творчества Самрата Иржасова)	87	
<i>Ташетов А.А., Отынбай Д.О.</i> Медиаобразование как условие развития медиакультуры и медиабезопасности студентов в системе online обучения	92	
<i>Турлубаева Д.К.</i> Становление музыкального образования в Костанайской области	96	
РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»		
<i>Мукалиева Б.Х., Рысбек Н.</i> Духовное возрождение и роль образования в модернизации	101	
ЮБИЛЕЙНЫЕ ПОЗДРАВЛЕНИЯ		104
<i>Оспанұлы С. Умирзак Султангазин (Посвящается памяти Умирзака Султангазина)</i>	105	
НАШИ АВТОРЫ		108
ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ		115

CONTENT

INTRODUCTION..... 3

THEORETICAL AND OVERVIEW-ANALYTICAL ARTICLES

Anastassova L. The higher business education: international trends and employers' expectations towards graduates' skills..... 5

Baizhanova S.A., Balgabayeva, G.Z. Formation of a respectful attitude to history and cultural values in children of preschool age..... 17

Bondarenko Yu.Ya. The use of historical and artistic images in the system of modern education..... 21

Bondarenko O.Yu., Bondarenko Yu. Ya. A tired man. History and modernity..... 26

Esirkepova K.K., Ikhsan D.M. Application of the metaphor in the poetry of Ulikbek Esdauletov..... 32

Zhandauova Sh.E., Zhabagina Zh.R. Development of cognitive interest in younger students in the classroom learning the world..... 39

Ospanuly, S., Myrzagaliyeva, K. Harmony of Abai's poems and edification words..... 43

EMPIRICAL RESEARCH

Ageeva, S.V. Features of the physical training of skiers-racers 13-14 years old at sprint distances..... 50

Akanov, S. K. Formation of a healthy lifestyle among students..... 58

Gurskaya I.F., Tunbaev Zh.A. Opportunities to improve the results of skaters of the national team of the Republic of Kazakhstan..... 62

METHODOLOGY AND TECHNOLOGY OF TEACHING DISCIPLINES

Bekenova A.K., Satbaeva M.T. Use of new approaches to teaching pedagogical higher education institutions in organizing seminar lessons in the pedagogy course..... 69

Dauletbaeva G.B., Ersultanova Z.S. Educational strategies in the CLIL format..... 74

Yersultanova Z. S. Sabit Z.S. Usage of classroom for training and testing of the knowledge on informatics..... 78

SCIENTIFIC WORK OF YOUNG RESEARCHERS

Amanbaev B.N., Shamitdinov A.M. Technology of prevention of emotional burnout of teachers..... 83

Ryadinskaya A.I. The development of the network literature in Kazakhstan by the example of the art of Samrat Irzhasov..... 87

Tashetov A.A., Otynbai D.O. Media education as a condition for the development of mediaculture and media security of students in online education system..... 92

Turlubayeva D.K. Formation of music education in Kostanay region..... 96

REALIZATION OF THE PROGRAMME «RUKHANY ZHANGYRU»

Mukaliev B.H., Rysbek N. Spiritual revival and the role of education in modernization..... 101

ANNIVERSARY CONGRATULATIONS..... 104

Ospanuly S. Umirzak Sultangazin (Dedicated to the memory of Umirzak Sultangazin)..... 105

OUR AUTHORS..... 110

INFORMATION FOR AUTHORS..... 118